



‘ग्लोबल वार्मिंग’ ला उत्तर ‘इको व्हिलेज’

माधव गुणवंतराव सावरगावे

संशोधक विद्यार्थी,

जनसंवाद व वृत्पात्राविद्या विभाग,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

जगभरात सध्या हवामान बदल आणि तापमान वाढीवर चर्चा केली जात आहे. जगभरातील अनेक ठिकाणी हवामान बदल, तापमान वाढ आणि शाश्वत जीवन यावर चर्चा करित असताना विविध संकल्पना उदयास येऊ लागल्या आहेत. शहर केंद्रस्थानी ठेवून मनुष्याचा ओढ शहराकडे अधिक वाढला आहे. शहरांची लोकसंख्या जशी वाढत चालली आहे, त्याच तुलनेत तेथील समस्या अधिक वाढत आहेत. भौतिक सुविधांची रेलचेल असताना मात्र जीवन सुखकर होण्याऐवजी ते त्रासदायक आणि धोकादायक होत चालले आहे. त्यामुळे शहरापासून दूर गाव-खेड्याकडे आज पाहण्याची गरज आहे. त्यातूनच आता ‘ग्लोबल वार्मिंग’ लक्षात घेऊन खेडी समृद्ध करण्याची गरज आहे. या संकल्पनेतून ‘इको व्हिलेज’ ही संकल्पना आता विकसित होत आहे. सुंदर गाव, स्वच्छ, हरित गाव, पर्यावरण पूरक गाव आणि शाश्वत जीवन देणारे गाव आता गरजेचे आहे. त्यानुसार गावाला आता खऱ्या अर्थाने ‘इको व्हिलेज’ करण्याची गरज आहे.

‘इको व्हिलेज’साठी ग्राम विकासाची पाऊलवाट :

महाराष्ट्र सरकारने काही वर्षांपूर्वी पर्यावरण संतुलित समृद्धग्राम अर्थात ‘इको व्हिलेज’ योजना सुरू केली आहे. राज्यभरातील जवळपास ३० हजार ग्रामपंचायतींना सोबत घेऊन एक व्यक्ती एक झाड असा संकल्प करण्यात आला. त्यासाठी कोट्यवधी रुपयाचा खर्चही करण्यात आला. मात्र, उद्देशाची फलश्रुती झाली नाही. आजघडीला अनेक कारणांनी

पर्यावरणाचा व्हास झाल्याच्या स्थितीत उच्च प्रतीच्या भौतिक सुविधांची निर्मिती करतानाच त्यासाठी लागणाऱ्या नैसर्गिक साधन संपत्तीचा विनियोग पर्यावरणाचा समतोल राखून करणे आवश्यक क झाले आहे. 'ग्लोबल वार्मिंग'सारखे विषय हळूहळू पाय पसरत असताना पर्यावरणाचे संवर्धन, संरक्षण करून समृद्ध व संपन्न गावांची निर्मिती करणेही काळाची गरज आहे. या पार्श्वनभूमीवर जल, जमीन, हवा, वनस्पती यांचे योग्य व्यवस्थापन करण्यासह पर्यावरणाचे संतुलन केंद्रस्थानी मानून ग्रामीण भागाचे जीवनमान सुधारण्यासाठी पाऊल टाकले जात आहे. यासाठी रोपवाटिकेसह वृक्षसंवर्धन, सांडपाण्याचे व्यवस्थापन, जलनिस्सारण गटारी, दिवाबत्ती- सौर पथदिवे, अपारंपरिक ऊर्जा विकास व वापर, दहन- दफन भूमीचे बांधकाम, स्मृती उद्याने ही कामे करण्यासाठी सर्वानी पुढे येण्याची गरज आहे.

सध्या भू -

व्यवस्थापन, जल व्यवस्थापन, सांडपाणी व्यवस्थापन, घनकचरा व्यवस्थापन, मनुष्यविष्टा विल्हेवाट, वैयक्तिक स्वच्छता, ऊर्जा व्यवस्थापन, जमिनीचे घूप नियंत्रण, गावातील इमारती व घरांचे पर्यावरण अनुकूल बांधकाम, वृक्षारोपण, सामाजिक वनीकरण, उद्याने, पार्क, ग्रीन कव्हर हे प्रश्न सोडविण्यासाठी विविध शासकीय विभागांचे काही कार्यक्रम व शासकीय योजना स्वतंत्रपणे सुरु आहेत. यात समन्वय साधून गावाचा एकात्मिक विकास बनवून, लोकांच्या सहभागातून विविध योजना एकात्मिक पद्धतीने सातत्यपूर्ण राबवून गावच्या चीरस्थायी विकासासाठी पर्यावरण संतुलित ग्रामविकासाची संकल्पना अमलात आणणे गरजेचे आहे.

जगाच्या लोकसंख्येबरोबर भारताची दिवसेंदिवस लोकसंख्या वाढत असून नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा व्हास होत आहे. त्यामुळे ग्लोबल वॉर्मिंग सारखे अनेक विषय मूळ धरू पाहात आहेत. पर्यावरणाचे संवर्धन, जतन व संरक्षण करूनच समृद्ध व संपन्न गावाची निर्मिती ही काळाची गरज आहे. यासाठी जल, जमीन, जंगल, हवा, वनस्पती यांचे योग्य व्यवस्थापन करून भौतिक सोयी सुविधांची निर्मिती पर्यावरण संतुलन राखून केल्यास

ग्रामस्थांचा जीवनमान दर्जा सुधारण्यास निश्चित मदत होईल. ग्रामस्तरावर शासनाच्या विविध विभागांमार्फत जे कार्यक्रम राबविले जात आहेत, त्यामध्ये लोकसहभाग अतिशय महत्वाचा आहे. ग्रामपातळीवर नियोजन करून अमलबजावणी केल्यास व त्यानुसार पर्यावरण संतुलित गाव निर्माण झाल्यास त्यांचे सातत्यही टिकविता येईल.

शिवारातील वनक्षेत्रात वाढ :

‘इको व्हिलेज’ म्हणजे वृक्ष लागवड करून गावाचे आणि गाव शिवाराचे पर्यावरण समृद्ध करणे. ज्यातून कोणताही धोका मानवी आणि नैसर्गिक चक्रातील जीवनाला होऊ नये. काही वर्षांपूर्वीची परिस्थिती आणि आताची परिस्थिती पाहता वनाचे प्रमाण १७ टक्क्यावर कमी होत आले आहे. जवळपास अर्धे वनक्षेत्र आपण आतापर्यंत संपवले आहे. जमिनीचा प्रकार आणि ज्या त्या ठिकाणची परिस्थिती विचारात घेऊन वृक्षलागवड आणि संवर्धनाचा ठोस आराखडा बनवून इको व्हिलेज संकल्पना राबविल्यास त्या त्या स्थानिक भागातील हवामान बदलास आळा घालणे काही प्रमाणात का होईना शक्यल होईल. शिवार हिरवेगार झाले तर एक वेगळे स्वरूप निर्माण होईल.

पर्यावरणातील बदल आणि हवामान बदलामुळे अवेळी पाऊस, अचानक थंडीच्या प्रमाणात होणारे बदल, धुके, गारपीट, तापमानात होणारे बदल आणि तापमानवाढ, पावसाच्या ऋतूचक्रात होणारे बदल, पावसाच्या वितरणात होणारा फरक, पावसातील खंड आणि दुष्काळी परिस्थिती, अतिवृष्टी या सर्व बाबी हवामान बदलाचाच भाग आहेत. त्याचा पिकांवर, जनावरांवर, कुक्कुटपालनावर आणि शेतीपूरक व्यवसायांवर मोठा परिणाम होत असल्याचे चित्र पुढे येत आहे. हवामानबदलाने कीड आणि रोगांच्या प्रमाणात वाढणारी तीव्रता शेती व्यवसायाचे मोठ्या प्रमाणात नुकसान करीत आहे. त्यातून शेतकऱ्यांचा शेतीवरील खर्च वाढतोय, नफा कमी होत आहे आणि नुकसानीची तीव्रता वाढत आहे. हवेमधील कार्बन-डाय-ऑक्साईडचे प्रमाण, मिथेन आणि नायट्रस ऑक्साईडचे प्रमाण अल्पशा प्रमाणात वाढले तरी निसर्गात असंतुलन होऊन पर्यावरणात, वातावरणात बदल जाणवत आहेत.

गावात वाढवावी वने :

भारतातील उष्णकटिबंधीय शुष्क पर्णगळीत नैसर्गिक सागवनांच्या अभ्यासातून आता अनेक बाबी लक्षात आल्या आहेत. अशा प्रकारच्या वनांत उच्च घनतेच्या म्हणजे हेक्टरली ७०० ते १००० वृक्ष असलेल्या वृक्षांत १०० टन प्रति हेक्टरघरी कार्बन साठवला म्हणजे स्टोअरेज केला जात आहे. याचा सखोल अभ्यास करता दहा वर्षे वयाच्या साग वृक्षात ३५ टन, २० वर्षे वयाच्या वृक्षात ४२ टन, तर ३० वर्षे वयाच्या वृक्षात हेक्टरनरी ५० टन कार्बन-डाय-ऑक्सायड स्टोअर केला जातो. बांबू लागवडीतून वर्षाला १७ टन कार्बनचे शोषण केले जाते. वनशेतीमध्ये अगर वनात लागवड केलेल्या वनवृक्षांचे हे पर्यावरण रक्षणाचे महत्त्व समजावून घेऊन नवीन वृक्षसंवर्धन, वृक्षलागवड, वनीकरण करणे आता गरजेचे आहे. आता एक व्यक्ती एक झाड, वृक्षारोपण, झाडे लावा झाडे जगवा, दंडकारण्य अभियान यांसारख्या योजना प्रकर्षाने राबविण्याची हीच वेळ आहे. त्या राबविल्यास कार्बन-डाय-ऑक्सायडचे शोषण होईल आणि दिवसा ऑक्सिजन मोठ्या प्रमाणात हवेत सोडण्याचे कार्य होईल. ऑक्सिजनचे वाढते प्रमाण मानवाच्या आरोग्यास हितकारक होईल.

वृक्षतोड थांबवा; बायोगॅस वापरा :

आज वाढती लोकसंख्या आणि घटती शेतजमीन यामुळे पर्यावरणाचा प्रश्न जटील बनत चालला आहे. पर्यावरणाच्या असमतोलामुळे होणारी तापमानवाढ, बदलत चाललेलं ऋतुमान याचा मानवी जीवनावरही विपरित परिणाम होऊ लागला आहे. याचाच एक भाग म्हणून पर्यावरण रक्षणासाठी स्वयंपाकासाठी होणारी लाकूडतोड रोखून स्वयंपाकासाठी बायोगॅसचा वापर करणे काळाची गरज बनली आहे. ग्रामीण भागात आजही अनेक ठिकाणी इंधन म्हणून लाकडाचा वापर होतो. त्यासाठी मोठ्या प्रमाणात वृक्ष तोड होते. त्याचा परिणाम पर्यावरणावर होऊ लागला आहे. स्वयंपाकासाठी लागणाऱ्या गॅसशिवाय बायोगॅस प्रकल्पानंतर चांगल्या प्रकारचे सेंद्रिय खतही उपलब्ध होत आहे. वाढत्या खताच्या किमतींना

आळा बसावा, एलपीजी गॅसवरील वाढता ताण कमी करणे हा देखील बायोगॅस योजना सुरु करण्यामागील हेतू आहे. बायोगॅसमधून वर्षाला उत्तम प्रकारचे चार ते पाच टन सेंद्रीय खत मिळते. या खतामुळे जमीनीची सुपीकता वाढण्यास मदत होते. बायोगॅसचे जे काही अनेक लाभ आहेत, त्यामध्ये स्वयंपाकासाठी गॅसनिर्मिती, पारंपरिक ऊर्जासाधनांचा वापर कमी करणे, रासायनिक खतांचा वापर करून सेंद्रीय खत वापरास प्रवृत्त करणे, ग्रामीण भागातील महिलांचे जीवनमान उंचावणे, स्वच्छता राखण्यास मदत करणे आणि वृक्षतोडीस आळा घालून निसर्गाचा समतोल राखणे हा बायोगॅसमागचा उद्देश असून त्यामुळे एका बायोगॅसमुळे दरवर्षी एका वृक्षाची तोड थांबते, वर्षाला दहा ते बारा एलपीजी गॅस सिलिंडरची बचत, तीन ते चार टन सेंद्रीय खताची निर्मिती, बायोगॅसवर स्वयंपाक केल्यास वेळेची ५० टक्के बचत व बायोगॅसला शौचालय जोडल्यामुळे आरोग्याचा प्रश्न सुटण्यास मदत होते. यातून आदर्शवत गावांची संकल्पना पूर्ण होऊन 'इको व्हिलेज' साठी एक महत्त्वाचे पाऊल पुढे पडेल.

सेंद्रीय शेतीकडे पायवाट रुजावी :

रासायनिक खताच्या तुलनेत सेंद्रीय खते शेतजमिनीची गुणवत्ता कायम राखण्यासाठी उपयुक्त ठरत असल्याने शेतकरी पुन्हा एकदा सेंद्रीय शेतीकडे वळत आहेत. अर्थात पुर्णतः पारंपरिक पद्धतीची शेती न करता त्याला शास्त्राची जोड देऊन अशी शेती होत असल्याने ती फायद्याची ठरते आहे. जमिनीची सुपीकता वाढून सकस अन्नही प्रत्येकाला मिळू शकेल. ज्यामध्ये आरोग्य चांगले राहून शाश्वत जीवनशैलीचे एक आदर्श परिमाण म्हणू पुढे येऊ शकेल. सध्या या धोरणावर कार्य केल्यास शाश्वत विकासासाठी एक महत्त्वाचे पाऊल पुढे पडेल.

संदर्भ :

- १) आघाव दत्तात्रय, ग्रामीण विकास आणि योजना, चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद
- २) डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम, सृजन पाल सिंग, भाषांतर, पटवर्धन शुभदा, उद्दिष्ट तीन

अब्ज, मनोविकास प्रकाशन, पुणे

- ३) लोकराज्य, महाराष्ट्र शासन, माहिती आणि जनसंपर्क महासंचालनालय, मुंबई.
- ४) सावंत प्रकाश, पर्यावरणाचा शाश्वत विकास, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
- ५) डॉ. काविमंडन विजय, विकासाचे अर्थशास्त्र आणि नियोजन, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर
- ६) डॉ. देशकर दत्ता , संकल्पना शाश्वत शेतीची, जलसंवाद मासिक प्रकाशन, औरंगाबाद
- ७) डॉ. मोरे चंद्रकांत, डॉ. म्हस्के डी.डी., विकास वाटचाल आणि समस्या, सुविद्या प्रकाशन, सोलापूर